

Հ. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ԱՄԱՂՈՒ ՆՈՐԱՎԱՆՔԸ

Հին Հայաստանում, կարծես, մի տեսակ կանոն է դարձած եղել այն, որ մենաստանները կոչելիս են եղել այն քնակավայրերի անուններով, որոնց տաճարներում նրանք գտնվելիս են եղել: Դա հատկապես անհրաժեշտ է եղել այն դեպքում, երբ գոյություն են ունեցել միևնույն անունը կրող մի քանի մենաստաններ: Այդպես են, օրինակ, Սյունյաց նահանգում գտնվող, Նորավանք անունը կրող երկու մենաստանները: Դրանցից առաջինը, որի մասին ցանկանում ենք խոսել, գտնվելիս է եղել Վայոց ձոր գավառում, Ամաղու գյուղին մոտիկ և վերջինիս անունով էլ կոչվել է **Ամաղու Նորավանք**: Իսկ մյուսը գտնվելիս է եղել Ծղուկ գավառում, Բղեն գյուղի մոտ և համապատասխանաբար կոչվելիս է եղել **Բղենո Նորավանք**: Ծղուկ գավառը հետագայում բաժանվել է երկու առանձին գավառների՝ Ծղուկ և Բղենո գավառներ: Մատենագրության մեջ Բղենո Նորավանքը մատնացույց է արվում Բղենո գավառում. հավանական է, որ այն կառուցված լինի այն ժամանակ, երբ Ծղուկ գավառը արդեն բաժանված է եղել երկու առանձին գավառների: Բղենո Նորավանքի կիսավեր կառուցվածքները գտնվում են այժմյան Գորիսի շրջանում, Գորիս քաղաքից՝ Շուռնուխ ավանի վրայով դեպի Տաթև գյուղը

տանող կես ճանապարհին, ընդարձակ տարահարթի վրա:

Այդ նույն կանոնի ձևով էլ ընդունված է ասել, որ Հայաստանի ամենագեղեցիկ վայրը Լոռին է. և դա իրոք այդպես է: Սակայն սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ Ջանգեզուրն ու Վայոց ձորն էլ իրենց քնական գեղեցկությամբ չեն գիշում Լոռիին: Ահա Ամաղուի ձորը՝ խորունկ ու լայնահուն, անտառապատ-կանաչագարդ լանջերով, վառ-կարմրագույն հանքաքարի բարձրաբերձ ու անմատչելի քարափներով և կարկաչափ ու սրընթաց գետակով: Իսկ ձորի աջակողմյան լանջին, կանաչներով շրջապատված, բարձր դիրքով բազմած է Ամաղու Նորավանքը՝ հայ մշակույթի հոյակապ կոթողներից մեկը:

Այցելում, որքան էլ նա շտապելիս լինի, չի կարող մի պահ կանգ չառնել ձորագրին կամ ձորալանջին՝ դիտելու և, ոչ առանց հուզմունքի հիանալու այդ գեղեցիկ ու գմայլելի տեսարանով: Այդ տեսարանն առավել գեղեցիկ ու հիասքանչ է լինում արեգակի մայրամուտից քիչ առաջ, երբ արևի վերջին-մեղմացած ճառագայթները հանդիպելով ձորափի գույնզգույն ժայռերին, քեկվում են և անդրադառնալով գոյացնում անտառի ծառերի վրա, մի տեսակ նոսր միգամմա նուկեզույն շղարշ՝ ամբողջ ձորով մեկ:

Ամաղու գյուղը գտնվում է այժմյան Եղեգնաձորի շրջանում: Այն Հայաստանի հնագույն բնակավայրերից է, որը մատենագրության մեջ հիշատակվում է դեռ վաղքրիստոնեական շրջանից: Բայց չնայած այդքան հնությանը, այնտեղ պահպանված շատ սակավաթիվ հուշարձանները վերաբերում են միայն միջին դարերին:

Ամաղու գյուղը մուսլիմ, ինչպես Վայոց ձորի մյուս բնակավայրերը, քաղցիցս ենթարկվել է օտար նվաճողների հարձակումներին՝ ավերվել, թալանվել և ամայացել ու անմարդաբնակ է դարձել, սակայն նորից վերակառուցվել ու շենացել է: Վերջնականապես ավերվում և անմարդաբնակ է դառնում թուրք-թաթարական միջնդային կոիվների ժամանակ՝ 16-րդ դարի առաջին կեսում: 18—19-րդ դարերում այդտեղ բնակություն են հաստատում վանեցի ու ալաշկերտցի գաղթականները, վերակառուցելով նաև ավերակ հին եկեղեցին: Սակայն 1856—1880 թվականներին նրանք լքում են Ամաղու գյուղը, ինչպես այդ մասին տեղեկացնում են ժամանակի հայ տեղագիրները, և գնում բնակություն են հաստատում շրջանի Այար (այժմ Ագարակաձոր) և Ենգիշա (այժմ Գանձակ) գյուղերում: Բայց անցած դարի վերջերին Ամաղուում նորից բնակություն է հաստատվում, այս անգամ ադրբեջանցիներով:

Ամաղու Նորավանքը գտնվում է գյուղից երեք կիլոմետրաչափ դեպի հարավ-արևելք, Ամաղու գետակի աջակողմյան ձորալանջին, մի փոքրիկ հարթակի վրա, անտառի մեջ:

Տասներեքերորդ դարի հայ նշանավոր մատենագիր Ստեփանոս Օրբելյանը տեղեկացնում է, որ շատ վաղ ժամանակներից Ամաղուի նեղ ու անձուկ ձորում, քաղցրահամ աղբյուրի մոտ կառուցված է եղել մի սրանչեյի եկեղեցի՝ ս. Կարապետի անունով և, որ ամբողջ ձորը զարդարված է եղել խաղողի և մրգատու ծառերի թանձրախիտ այգիներով:—

«Յառաջ քան զայս (Նորավանքի՝ Օրբելյանների կողմից կառուցելուց առաջ—Հ. Ե.) բազում ժամանակօք, վաղաուրօք և հնագույն ամօք, ի նեղ ու անձուկ ձորակին այնմ, ի պատշաճաւոր տեղուք էր շինեալ եկեղեցի մի կրաշաղախ վիմօք լանում սրբոյ Կարապետին՝ յոյժ սրանչեյազործ և ահարկու և անուանի մերձակայ սահմանացն: Եւ րոյնք մերձ նմին աղբիւր քաղցրահամ. և ձորն ամենայն գեղեցկացեալ էր այ-

գեօք և թանձրախիտ ծառօք մրգաւթիօք»¹:

Մինչև այսօր էլ վանքին մոտիկ պահպանվել է պատմիչի նշած սառնորակ և քաղցրահամ ջրով այդ աղբյուրը, ուր այցելուն վանքի հուշարձանները դիտելուց և ուսումնասիրելուց հետո պահ մի դադար է առնում աղբյուրի մոտ, ծառերի ստվերում՝ հանգրտանալու, զովանալու աղբյուրի սառնորակ ջրով և կրկին ու կրկին հիանալու բնության աննման այդ գեղեցկություններով:

Իսկ Ամաղու գյուղի այժմյան աշխատանք ու ծրագրան մարդու ձեռքով ավելի է ընդարձակվել խաղողի ու պտղատու ծառերի այգիները և ամբողջ ձորը վերածվել մի փարթամ ու գեղատեսիլ այգեստանի:

Այդ նույն Օրբելյանը տեղեկացնում է նաև, որ Սյունյաց նահանգի հաղք գավառում գտնվող Վահանավանքի առաջնորդ Հովհաննես եպիսկոպոսը թողնելով Վահանավանքը, 1205 թվին գալիս է Վայոց ձոր գավառը և բնակություն հաստատում Ամաղու Նորավանքում և կազմում վանական միաբանություն:—

«Ի 554 թուականին, էր եպիսկոպոս ոմն ի վանսն Յովհաննու՝ Յովհաննես անուն, լցեալ ամենայն առաքինութեամբ. և բոլորովին զգեցեալ գժրիստոս, յազգէ ազնուական որդի մեծափառ իշխանին հաղաց Հասանայ: Այս Յովհաննես յետ աներման իւրոյ աշխարհին, բազումս արեկոծեալ այսր անդր, եկն ի Վայոց Ձոր գաւառ եւ կամեցաւ բնակել ի խորձոր անապատին Նորավանից, մերձ անառիկ տղեկին Հրասեկայ քեղոյն, առ հիագօր և մեծաքանչ եկեղեցոյն սրբոյ Կարապետին: Համարձակ բնակէ ի նմա՝ ժողովեալ արս կրօնաւորս և ճգնագեցեսցա»²:

Ամաղու Նորավանքը իր զարգացումը սկսում է հենց այդ Հովհաննես եպիսկոպոսի առաջնորդության ժամանակից, իր քարգավաճման գագաթնակետին հասնելով Օրբելյանների տիրապետության շրջանում: Օրբելյանները ժառանգելով Սյունիքը, իրենց վարչա-քաղաքական կենտրոնը դարձնում են Վայոց ձոր գավառի Եղեգիս ավանը (այժմյան Ալալյազ գյուղը նույն Եղեգնաձորի շրջանում), այնտեղ կառուցելով իշխանական ապարանք, եկեղեցիներ և առավել ըն-

¹ Պատմութիւն նահանգին Սիսական, արարեալ Ստեփանոսի Օրբելեան արքեպիսկոպոսի Միմնաց. Թիֆլիս, 1910 թ., էջ 348:

² Ստ. Օրբելյան, նույն տեղ, էջ 347—348:

դարձակում ու քարեկարգում այն, դարձնելով Հայաստանի խոշոր, նշանավոր ու քարզավան բնակավայրերից մեկը: Ժամանակի սատենագիրները գյուղաքաղաք, քաղաք, նույնիսկ մայրաքաղաք անուններով են կոչում այն:

Դրան զուգընթաց, Օրբելյանները Սյունիքի հոգևոր կենտրոնը, որը մինչև այդ գրությունով էր Տաթևի վանքում, փոխադրում են Ամաղու Նորավանք, միաժամանակ վերջինս դարձնելով իրենց տոհմական գերեզմանատեղին՝ պանթեոնը: Եվ, որպեսզի մարչա-քաղաքական կենտրոնը մոտ լինի հոգևոր կենտրոնին, նրանք իրենց վարչական կենտրոնը Եղեգիսից փոխադրում են՝ Ամաղու Նորավանքին մոտիկ գտնվող Արփա գյուղը: Այդտեղ նույնպես նրանք կառուցում են իշխանական ապարանք, որի ավերակների աննշան հետքերն են պահպանվել է մի եկեղեցի, որը մինչև այսօր էլ կանգուն ու ամբողջական վիճակում է:

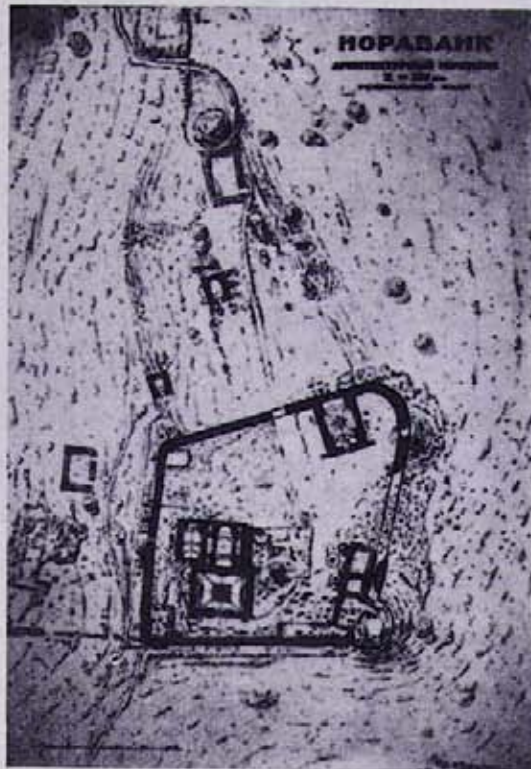
Օրբելյանները ավելի մեծացնում և ընդարձակում են Ամաղու Նորավանքը՝ կառուցելով այնտեղ նորանոր շքեղ ու հռչակապ հուշարձաններ: Նրանք, որպես սեփականություն վանքին են նվիրում բազմաթիվ գյուղեր, ագարակներ, այգիներ, հողաբաժիններ, ջրաղացներ, նույնիսկ վանքեր ու բերդեր և այլն: Այդ բոլորով հանդերձ Ամաղու Նորավանքը առավել հզորանում է թե՛ տրևտեսապես և թե՛ քաղաքականապես:

Ամաղու Նորավանքը միաժամանակ եղել է միջնադարի հայ գրչագրության ու մատենագրության նշանավոր կենտրոններից մեկը: Այնտեղ են ապրել և ուսուցանել Սյունյաց հռչակավոր մետրոպոլիտներ Հովհաննես և Ստեփանոս Եպիսկոպոսները, «անհաղթ հոետոր» Օնորհավոր քորեպիսկոպոսը և ուրիշներ: Այդտեղ է գրվել «Պատմություն Սյունյաց նահանգին» պատմական երկը՝ հայ մատենագրության գոհարներից մեկը:

Թե երբ է ավերվել, լքվել ու դադարել որպես մենաստան գոյություն ունենալուց այդ նշանավոր վանքը, ստույգ հայտնի չէ: Այնտեղ պահպանված 16-րդ դարին վերաբերող տապանագրություններ ունեցող գերեզմանները ենթադրել են տալիս, որ այդ ժամանակամիջոցում, այս կամ այն չափով, դեռ շեն էր մենաստանը: 1840 թվի երկրաշարժից ավերվում է նաև Ամաղու Նորավանքը և այդ ժամանակից վերջնականապես ամայանում և դադարում է որպես մենաստան գոյություն ունենալուց:

Ամաղու Նորավանքը կառուցվածքների մի ամբողջ կոմպլեքս է, որի կազմի մեջ

մտնում են հետևյալ հուշարձանները.— (նկ. 1)

Նկար 1. Ամաղու Նորավանք.—Գլխավոր հատակագիծը

1. Ս. Կարապետ եկեղեցի.—Սա վանքի ամենահին կառուցվածքն է և, հավանական է, որ դա եղած լինի այն եկեղեցին, որի մասին հիշատակում է պատմիչ Ստեփանոս Օրբելյանը, թե «...հնազանդ ամօք, ի նեղ և անձուկ ձորակին այնմ, ի պատշաճաւոր տեղոջ էր շինեալ եկեղեցի մի կրաշաղախ վիմօք յանուն սրբոյ Կարապետին...»: Այժմ այդ եկեղեցին ավերակ վիճակում է, նրա պահպանված մասերի ուսումնասիրությունը քերում են այն հաստատ համոզման, որ եկեղեցու նախնական շենքը ամբողջությամբ չի պահպանվել, այլ ժամանակի ընթացքում քանդվել և չորից վերակառուցվել է: Իսկ այդ վերակառուցումը, ամենայն հավանականությամբ, պետք է տեղի ունեցած լինի 9—10-րդ դարերում: Սա բազիլիկ տիպի մի կառուցվածք է, շարված սրբատաշ քարերով՝ կրաշաղախի միացությամբ:

2. Ս. Կարապետի անվան մյուս եկեղեցին, կամ ինչպես անվանում են նաև Ստեփանոս Նախավկայի անվան եկեղեցին— գտնվում է նախորդ եկեղեցու հյուսիսային

կողմում՝ նրան կից (նկ. 2): Ինչպես վկայում է Ստեփանոս Օրբելյանը, այն կառուցել է տվել Լիպարիտ Օրբելյան իշխանը՝ Նորավանքի առաջնորդ Սարգիս եպիսկոպոսի միջոցով, ավարտելով այն յոթ տարվա ընթացքում՝ 1216—1223 թվականների ժամանակամիջոցում։

Նկար 2. Սմաղու Նորավանք.—Ս. Կարապետի չափ Ստեփանոս Կախավկայի անվան եկեղեցու արևելյան ճակատը

«Իսկ եպիսկոպոսն Տեր Սարգիս խորհեալ ընդ մեծ Լիպարտի՝ սկսանին միարան մեծավաստակ աշխատանք և անչափ ծախիք շինել զգեղեցկայարմար եկեղեցին ի նորավանս. և աւարտեն զնա ամս՝ 7 ութ խորանօք, ի թուականին Հայոց 672. և մեծահանդէս ժողովով՝ եպիսկոպոսօք, վարդապետօք, գահագլուխ իշխանօք, ազատօք և տանտէրօք առնեն նավակատիս սրբոյ սաճարին, ընդ որում էր և մեծ իշխանն Բուպակ որ ընծայէ սուրբ և նորակերտ քաւարանին յիրոց հալալ արդեանց և հայրենեաց պտուղ բոլորահաւատ զագարակն Աղբերիս իրով սահմանաքնն...»³:

Այդ եկեղեցու կառուցման մասին, քացի մատենագրական վկայություններից, նրանք ստանում, հյուսիսային և արևմտյան պատերի վրա պահպանվել են երկու արձանագրություն՝ հուշարձանի կառուցման վերաբերյալ, որոնք մեզ ենք բերում քիչ կրճատված և վերծանված ձևով։

«Ի թվին ՈՂԲ (672+551=1223 թ.) կաման Աստուծոյ, ես Լիպարիտ, որդի Ալակումի և թոռն մեծին Արպելեանց, զի հայրն իմ Ալակումն քենեցաւ ի թագաորէն արխագաց, զնաց ի տունն Աթուրակի Ելսկուզանց և նա մեծաւ

գատով մեծարեաց զնա. ես նա զմեծ քաղաք Համիսն. ես Լիպարիտս՝ որդի նորա մանուկ գոյով դարձայ վերստին ի լուսաւոր հաւատն սրբոյն Գրիգորի, եկի առ մեծ Աթաբակ իսանէ. հայրենեացն փոխան ես զհրաշկաքերդ իր կերովն և ես շինեցի զվանքս, որ կոչի Նորավանք, յառաջնորդութեան Տեառն Սարգսի Սինեաց վերադիտողի, շինեցի զեկեղեցիս...»:

«Ես Տեր Սարգիս, քեռորդի Տեր Ստեփանոսի՝ Սինեաց արհի եպիսկոպոսի, շինեցի զեկեղեցիս ի բարեխաւսութիւն ինձ և Լիպարիտին և նախնեաց մերոց և երկուց հարազատ եղբայրցն, որ սպանան ի թուրքաց պատերազմաց. վասն որոյ աղաչեմ հանդիպողացդ յիշել զմեզ ի Քրիստոս»:

Եկեղեցու կառուցմանը իր միջոցներով մասնակցել է Ամաղու գյուղի բնակիչ Հասանը՝ շինելով հարավ-արևմտյան անկյունում եղած ստորին խորանը, որի մասին արձանագրված է խորանի հարավային պատի վրա, որը հետևյալն է.—Յանուն Աստուծոյ այս գիր է Տեր Սարգսի եւ սպասաւորաց սուրբ Կարապետիս, որ տվաք զիտրանս Հասանայ Ամաղուեցոյ, որ նորա հալալ արդեամբք շինեցաւ. ի տարին Բ. ար ժամ հաստատեցաք զՊետրոսի և զՊատրոսի տունին. Ա. Հասանայ, Ա. իր կնոջն...:

Ս. Կարապետ եկեղեցու կառուցման ձևը «զմբեթալոր սրահներ» տիպի և «կենտրոնազմբեթ» ոճերի մի տեսակ խառնուրդ է. այդ հանգամանքը նշանակալից չափով շեշտում է նրա կարևորությունն ու նշանակությունը հայ ճարտարապետության պատմության առումով:

Հուշարձանի հատակագիծը արտաքուստ երկարածիգ ուղիղ քառանկյունի է, իսկ ներսից՝ շնորհիվ անկյուններում տեղադրված խորանների՝ ստացել է խաչաձև տեսք՝ ուղանկյուն խաչաթևերով: Արևելյան խաչթևում հարդարված է կիսակլոր աբսիդը՝ բարձր բեմով: Անկյուններում տեղադրված խորանները երկհարկանի են, բոլորն էլ արևելյան կողմից ունեն կիսակլոր փոքր աբսիդներ: Արևելյան կողմի անկյուններում եղած խորանների ստորին հարկերի մուտքերը բացվում են դեպի արևմուտք՝ եկեղեցու մեջ, իսկ վերի հարկերի խորանների մուտքերը՝ աբսիդի մեջ, բեմի վրա՝ իրար դիմաց, որ բարձրանում են քառաստիճան քարե սանդուխքներով: Արևմտյան կողմի անկյուններում տեղադրված խորանների մուտքերը բացվում են այդ կողմի խաչաթևի մեջ՝ իրար դիմաց, ըստ որի. վերին հարկի խորանները

³ Մտ. Օրբելյան, նույն տեղ, էջ 356—357:

քարձրանում են ստորին հարկի խորանների պատերին կից կառուցված յոթ աստիճան ունեցող քարե կոնսոլ սանդուխդներով:

Նաշթների միացման անկյուններից ձգվող գլանաձև կիսապուրկերը միանալով կանարենի, իրենց վրա են կրելիս եղել երբեմնի գեղեցիկ գմբեթը: Միակ մուտքը արեվմոյան կողմից է, որը բացվում է ժամատան մեջ և զարդարված է գլանաձև կիսապուրկավոր շրջանակով: Արևելյան պատի մեջ, արտաքուստ մշակված է եռանկյունաձև հատվածք ունեցող երկու խորը խորշեր (հիշե՛ք)՝ կանարան զագաթներով: Ցուլաքանջյուր ճակատից բացվում է մեկակիսմ երկար ու նեղ լուսամուտ՝ գծավոր շրջանակներով: Ասորոջ շենքն ավարտված է «ալագաթաք» հանքաքարի՝ խիստ ողորկ ձևով հղկած քարերով՝ ամուր կրաշաղախի միացությամբ: Հատակը և տանիքը պատած են սալքարերով: 1840 թվի երկրաշարժից քանդվել է եկեղեցու գմբեթը, պատերի վերին մասերը, թափվել է երեսապատ քարերի մի մասը, պատերի մեջ տեղի են ունեցել ճնդրվել:

3. **Ժամատուն**—գտնվում է ս. Կարապետ կամ Ստեփանոս Նախավկայի անվան եկեղեցու արևմտյան կողմում՝ նրան կից և վերջինիս նեոտ հարակցվում է առանձին մուտքով: Կառուցել է տվել իշխանաց իշխան Սմբատը 1261 թվին:—

«Ապա ի տրա ժամանակս (Ստեփանոս եպիսկոպոսի—Հ. Ե.) մեծ և արքայաշուք իշխանն Սմբատ՝ որդի Լիպարոսի, շինե՛ ժամատուն մի հրաշակերտ յօրինումովք՝ տեղի աղօթարանի ի դրան արդյ ճախավկային ի տաշածոյ վիմաց և ի կոփածոյ քարանց»:

Ժամատան կառուցման վերաբերյալ՝ քաջի մատենագրից վերը մեջ բերված տեղեկությունից, պահպանվել է նաև կառուցման մասին արձանագրությունը, որը փորագրված է շենքի ներսում, հարավային պատի վրա: Մեջ ենք բերում նշված արձանագրությունը որոշ կրճատումներով և վերծանված ձևով:

«Ի թվիս 2Ժ. (1261) այս գիր յիշատակի և արձան անջնջելի իմ՝ Սմբատայ իշխանաց իշխանի, որդույ մեծին Լիպարիտի... շինեցի գեկեղեցիքս, վերջապիս նորոգեցի... և ետու իմ հայրենացն Բ. (երկու) գիտ ի սուրբ Նախավկայս՝ գևեշ ու Անապատ, եւ յԱկոռի գնորատունկ մեծ այգին իւր Կիրակաշրովն. Տէր Սարգիս և միաբանքս հաս-

տատեցին զառագ խորանն, որ հանապազ, պատարագ պարոնացն առնեն. զշաքաթն ու զկիրակի՝ Լիպարիտի, հինգշաքաթ՝ Ասիային, գերկոշաքաթ ու գերեքշաքաթ՝ Ելուկումին, չորեքշաքաթն՝ Իսանէին, ուրբաթն՝ Փախարդալային... Արդ՝ որ յետ մեր ժառանգեն ի տեղոյս՝ յիմոց կամ յատարաց և այս հաստատեալ պայմանիս հակառակել ջանայ և կամ ի սուրբ եկեղեցոյս հանել կամ գծամն խափանել՝ մեր մեղացն պարտական է...»:

Ժամատունը իր կառուցապատման, հարդարման ու մշակման յուրահատուկ ձևերով խիստ նշանակալից է և եզակի տեղ է գրավում այդ կարգի կառուցվածքների շարքում, ինչպես այդ մասին կարող է պարզ պատկերացում ունենալ ընթերցողը՝ ստորև մեջ բերված նկարագրությունից:

Բավականին ընդարձակ շենք է. նրա հատակագիծը քառակուսի տեսք ունի: Պատերը ներսից, ստորին մասում, մինչև երեք մետր քարձրությամբ հարթ են, յուրաքանչյուր պատին կից ձգվում են երկուական որմնասյուներ. նման մեկական որմնասյուներ էլ ձգվում են անկյուններից: Թե՛ որմնասյուները և թե՛ նրանց խարիսխներն ու խոլակները իրենց մշակման ձևերով միանգամայն տարբեր են միմյանցից: Որմնասյուները միանում են որմնակամարներով, պատերի այդ մասում առաջացնելով ոչ խորը, լայն խորշեր: Արևելյան պատի որմնասյուները միացնող կամարը սլաքաձև է, որը շրջափակում է եկեղեցու մուտքի ճակատակալ քարը:

Արևմտյան, հարավային և հյուսիսային պատերի մեջ, որմնասյուների քարձրությամբ և նրանց արանքում դրված են մեծ կալոնակներ: Այդ կալոնակների և որմնասյուների վրայով, պատերին կից ձգվում է քարակերտ, գոտկանման լայն շերտ:

Այդ նույն երեք պատերում, վերը նշված գոտկաձև շերտից վերև եղած մասերում, յուրաքանչյուր պատի մեջ մշակված է երեքական խորը խորշեր, ըստ որում կենտրոնում եղած խորշերը համեմատաբար ավելի մեծ են, որոնց միջից բացվում են զույգ, բարձր լուսամուտներ: Վերջիններս արտաքուստ նեղ են, իսկ ներսի կողմից բավականին լայն բացվածքով և ուղղանկյուն կողերով: Այդ նույն խորշերում, նրանց ամբողջ քարձրությամբ, հատուկ պատվանդանների վրա դրված են մեկական գեղաքանդակ խաչքար: Վերջիններիս վրա նույնպես դրված են մի-մի կալոնակ՝ պատերը կայուն և մասսիվ դարձնելու համար: Այդ իսկ առումով հիշյալ խաչքարերն ունեն ոչ միայն դե-

⁴ Մտ. Օրբելյան, նույն տեղ, էջ 363:

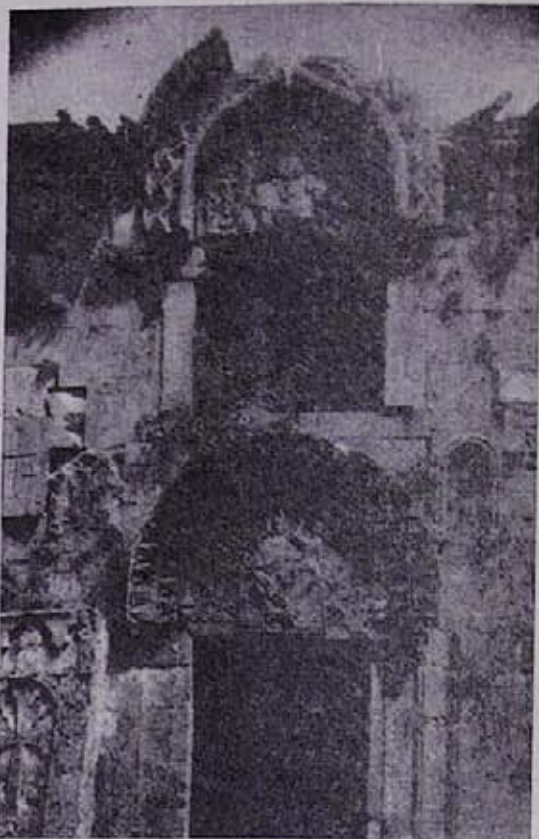
կորաւորի, այլն կոնստրուկտիվ նշանակութիւն:

Ծեմքի երեսապատը և ծածկը իրականացված է գլխավորապէս կարմրագույն հանքաքարի մաքուր տաշված քարերով՝ ամուր կրաշաղախի միացությամբ: Ծածկը գոց թաղի ձևով է՝ կենտրոնում ժամատների հատուկ լուսանցքով՝ երդիկով: Տանիքը պատած է սալքարերով, որոնց մեծ մասը թափված է: Նկատվում է վերանորոգումների ու վերակառուցումների հետքեր: Գլխավոր մուտքը արևմտյան կողմից է, մի փոքր մուտք էլ բացվում է հարավային պատի արեւելյան ծայրից:

Ժամատունը հարուստ է շատ շքեղ և վերին աստիճանի նուրբ ձևով մշակված զարդաքանդակներով ու բարձրաքանդակներով: Գլխավոր մուտքի կիսակլոր ճակատակալ քարի վրայի բարձրաքանդակը պատկերում է Տիրամայրը՝ բազմոցին բազմած՝ մանուկ Հիսուսը գրկին, իսկ երկու կողմերում մի-մի մարդ՝ նրանց երկրպագելիս: Բարձրաքանդակն ամփոփված է ծաղկեհյուս նուրբ զարդաքանդակներով ու աղավաղերա պատկերներով: Գլխատակալ քարը եզերող կամարը պատած է ստալակտիտ զարդաքանդակներով (նկ. 8):

Արևմտյան պատի ճակատամասում, զլլ-խավոր մուտքից վերև բացված լուսամուտի սլաքաձև վերջավորությամբ ճակատակալ քարի վրայի բարձրաքանդակը պատկերում է Հայր Աստծուն՝ լայն ու երկար վերնագգեւորով, զանգուր մագերով: Նրա աջ կողմում Հիսուսի խաչելությունն է պատկերված, իսկ ձախ կողմում՝ թեալոր մի հրեշտակ: Աստծու ձախ ձեռքում մարդկային մի գանգ է, իսկ աջ ձեռքով օրհնում է Հիսուսին: Գլխատակալ քարը եզերող կամարը զարդարված է ստալակտիտ նուրբ քանդակներով (նկ. 8):

Առաստաղի հյուսիս-արևելյան մասում ե-

Նկար 8. Ամաղու Նորավանք.— Ժամատան արևմտյան մուտքն ու լուսամուտը

ղած բարձրաքանդակը ներկայացնում է որսի տեսարան, ըստ որի՝ ծառա եղած առյուծը հարձակվել է՝ իրեն թրատելու պատրաստված հեծյալի վրա: Գմբեթը ներսի կողմից ունի ստալակտիտ բարդ կոնստրուկցիա:

(Ծարունակելի)